
POLITIČKE RELIGIJE I NOVO MIROTVORSTVO

Željko Mardešić, Split

UDK: 261.7 : 172.4

Priopćenje

Primljeno 11/98

Sažetak

Na prostoru gotovo svih predmodernih društava vode se danas krvavi ratovi između sukobljenih strana koje često nose baš religijske maske, iako su u igri posve svjetovne koristi. Takve religije možemo slobodno nazvati političkim religijama, jer nose sva obilježja ideoloških mehanizama, koji zavaravanjem izvlače veće svjetovne nadmoći. Dostatno se sjetiti prilika u Alžiru, Izraelu, Afganistanu, Indiji, a nedavno u Čečeniji i Bosni i Hercegovini. Religija je manipulirana s ciljem da se narodi čvršće integriraju i bolje homogeniziraju, jer su tek u takvom stanju najučinkovitiji, bez obzira da li napadaju ili se brane. Više im religija koristi nego se oni religiji podređuju.

Iako se može činiti suprotnim, ni novo zapadnjačko mirotvorstvo - koje želi posredovati u tim zemljama predmoderne - nije u potpunosti izmaklo političkim manipulacijama. Dapače, ono posve nemoćno kaska iza uspjeha, pa i polovičnih, svjetovne diplomacije, posuđujući od nje metodu pomirenja: nagodbama i kompromisima. Zato se može reći da su kršćanski ekumenizam i religijski dijalog polučili manji uspjeh u mirotvorstvu nego svjetovna diplomacija i njezini pritisci, što zapravo ne začuđuje, jer je svjetovnost oslabila religioznost, a ona se onda hvata svjetovnih pomagala. Imitira politiku, ali za kaznu dosiže manje od politike.

Iako o religiji - kao posebnoj ideji i načinu življenja - mnogo znamo, još uvijek ne možemo sa sigurnošću reći da smo u stanju točno odrediti njezino zadnje značenje i istinsku bit. Dapače, burne rasprave što se neprekidno vode od vremena prosvjetiteljstva pa sve do naših dana - jednako u svim znanostima - nisu odveć razbistrile pojmove vezane uz pojavu i trajanje religije u povijesti ljudskog roda. Još manje su rezultati te rasprave pružili dovoljno poticaja i jamstva za konačno utvrđivanje i uspostavljanje jedne dosita istinite i do kraja utemeljene definicije religije. No takvu sudbinu dijele gotovo svi opći pojmovi: ljubav, dobro, zlo, umjetnost, znanost, duh i misao. O njima dosta znamo i u njih smo življenjem neraskidivo upleteni, ali teško da ih možemo točno odrediti i sadržaje im iscrpiti. Bilo bi zacijelo čudno kad bi jedino religija uspijela izbjeći toj sudbini neodređenosti, jer je ona ipak najstarija i najrasprostranjenija pojava u prostoru i vremenu. A što je nešto općenitije, to više izmiče pojmovnom određenju.

Ako dakle religiju - kao posebnu ideju i način življenja - nije lako odrediti, izvan je svake sumnje da je ona u pojedinim povijesnim prilikama upravo zbog toga mogla igrati vrlo različite ili čak posve oprečne uloge. Jednom je tako bila isključivo sredstvom pobune i osporavanja postojećeg stanja, a drugi put ponajprije sredstvom utjehe, otupljivanja nezadovoljstva i pasivnosti, slabljenja pobune i osporavanja. Na taj je način religija stala iza nezadovoljstva siromašnih i podjarmljenih, ali i zadovoljstva bogatih i moćnih. Gledajući povijesno i u primjerima, kršćanstvo je u Latinskoj Americi branilo zapostavljene, a u bivšim komunističkim zemljama zastupalo ljudska prava i slobodu, premda je istodobno znalo stati uz Francov totalitarizam u Španjolskoj ili podupirati nove fundamentalističke struje u Sjedinjenim Američkim Državama.

Novija pak istraživanja svratila su pozornost na činjenicu da religija nije bila samo korištena u društvenim sukobima - svrstavajući se izmjence u korist obje strane - nego se pokazala vrlo učinkovitom pomoći u posve osobnim teškoćama i egzistencijalnim stiskama, ali i ovaj put kao poticaj različitim psihičkim stanjima. Tako se religija često ostvaruje u ulozi potpore i olakšanja ljudima u njihovim teškoćama svakodnevnih oskudica življenja. Štoviše, zna ona postati učinkovitim sredstvom hrabrenja u kušnjama i sukobima s bližnjima i neprijateljskim društvenim okruženjem. Kad pak dođu nesreće - a njih ne treba dugo tražiti - religija će ostati vrlo prihvatljivim tumačenjem njihove neugodne pojave. No to nije sve, jer i ovdje ona igra dvostruku ulogu kao i u društvenom ozračju. Jednom tješi u tugama i bodri u neizvjesnostima, dok s druge strane povećava ljudske radosti i budi nade u bolji život i besmrtnu vječnost.

Idući još potanje u prosudbu uloga koje religija može obavljati, sociolozi¹ upozoravaju da sakralni simboli služe opravdanju pokreta koji se između sebe razlikuju. Tako povećana želja postmodernog čovjeka za zdravljem i dugim življenjem biva ostvarena u alternativnoj medicini i korištenjem istočnjačkih vještina prehrane, potvrđujući tvrdnju da se bez religije ne može naći bolja teorijska osnovica i praktično tumačenje. Slično je i s ekološkim pokretima, koji su upravo u budizmu našli najprikladniju teološku obranu svoje zauzetosti. Nije jamačno drukčije ni s ljudskim pravima, čije se opravdanje počinje nalaziti sve više u religijskim zasadama, premda je taj pokret nastao s prosvjetiteljskim agnosticizmom i kantovskom kritikom metafizike. Po sebi se razumije da će spomenuti religijski simbolizam biti još uposleniji u onim slučajevima kad je u pitanju traganje za

¹ J. A. Beckford, *Religion and Advanced Industrial Society*, London 1989., str. 171.

zadnjim značenjem ljudskog života i smislom postojanja ili opravdanjem dobrih djela i milosrđa prema siromašnima i zapuštenima.

Iz svega proizlazi da religija u društvu i životu pojedinca igra mnogostruku ulogu i ispunjava višestruke funkcije. Ipak, najbrojnije će biti one koje su povezane uz traženje izgovora za ljudske interese i njihovo zabašurivanje, što inače nazivamo ideologizacijom religije.² Današnja istraživanja bjelodano ukazuju na to da je u povijesti upravo religija igrala - više nego se pretpostavljalo - ulogu obrazine ili maske, jer je svojom teološkom retorikom i obrednim svečanostima dobro "pokrivala" i "skrivala" scenarij nereligiozne ili potpuno svjetovne koristi. Takav slučaj političke zlouporabe religije u gospodarske svrhe nalazimo ostvaren u svojem najčišćem obliku u križarskim ratovima. Dok je jedan broj vjernika u njima zaista sudjelovao radi osvajanja Kristova groba i vjerodostojnijeg iskazivanja svojeg uvjerenja, dotle je drugi dio bio zauzet u pljačkanju, paljenju i ubijanju. Maska religije dobro je skrivala prizemne i zemaljske gospodarske interese, bezbožno nasilje i grijeh smrti bližnjih. U tom sklopu, oslobođenje Kristova groba bilo je varka i zamka, a istinski interes nalazio se u trgovini, osvajanju i pljački.

Tu religiju možemo slobodno označiti lažnom, jer hini religioznost, a zapravo je najobičnija politika, utoliko uspješnija ukoliko se bolje skriva iza obličja svetoga i onostranoga. Nakon svega valja ustvrditi kako nema baš ni jednoga ljudskog interesa kojeg ne bi mogla pokriti religijska ideja sa svojim razlozima i podrškama, naravno kad vjernici na to pristanu ili se ne bune protiv te manipulacije. Stoga je na žalost religija postala jedna od najteže raspoznatljivih maski za mnoge nereligiozne koristi, posebice u oblasti politike i ekonomije, kako smo prije pokazali.

Za našu je temu još veoma važno istaknuti da su ljudi odavno opazili kako neke iznimne moći i snage religije mogu biti učinkovito uporabljene u mnogim vojnim sukobima i ratovima između plemenâ i narodâ. U tom smislu je povijest ratovanja istodobno i povijest zloporabe religije u poticanju mržnje i neprijateljskih raspoloženja. Jer, u takvim povećanim opasnostima i sukobima religije su nesumnjivi čimbenik društvene integracije i ratoborne kohezije u zajednici, što dakako pomaže cijelom poretku i pojedinim skupinama u sukobu, bilo da napadaju ili se brane. Religijsko nadahnuće - krivoga usmjerenja - može biti nerijetko je bilo ubojitije sredstvo u borbi protiv neprijatelja nego samo vatreno oružje.

² J. Jukić, *Lica i maske svetoga. Ogledi iz društvene religijologije*, Zagreb 1997, str. 217-281.

Pritom se posve zaboravlja - svejedno je li riječ o svjesnom ili nesvjesnom ponašanju - da se religija ne iscrpljuje jedino u snaženju obrambenih moći ili napadačkih snaga nego ima i svoj bitni nepreskočivi sadržaj samilosti prema svakom živom biću, što se zacijelo potanko iskazuje kao: pomoć bližnjemu, oprost neprijatelju, zauzetost za slabe i nevoljne, sućut prema bratu u salbostima. Nema u povijesti valjda ni jedne religije - ako nije potpuno izopačena - koja u sebi ne sadrži ta obilježja dobrote i milosrđa. Od egipatske knjige mrtvih do islamskoga Kur'ana ne prestaje spominjanje dužnosti pomaganja ljudima, a ne njihova uništenja. Zato religija nije samo upletena u povećavanju društvena jedinstva jednih ljudi u sprotstavljanju drugim ljudima nego je jednako tako uposlena u približavanju i opraštanju ljudi između sebe. Dovoljno je sjetiti se velikih univerzalističkih religija, koje su preskočile sve crte razdvajanja i pružile ruku svim ljudima dobre volje.

Usprkos svemu tomu, u prošlosti i sadašnjosti na mnogostruki se način pokazalo da su političke i etničke skupine znale i te kako dobro iskoristiti religijske pomoći u mirotvornim pothvatima. Taj svjetovni mehanizam koji obavlja samovoljni odabir unutar religijskoga polja i izabire samo ono u religiji što mu koristi u svjetovnim sukobima - ideološkim, političkim i gospodarskim - protiv drugih nazivamo političkom religijom ili religijskom politikom. Ta je religija onda, već po svojoj naravi, u velikom dijelu čisti fanatizam ili čak sakralno ludilo, u kojim stanjima je vjernik podložan manipulaciji svake vrste. Jer, reileigijski fanatizam - kad je potpaljen duhovnim obećanjima - potencira redovito nasilje, a nasilje koristi politici više nego išta drugo. I nema konfesije koja bi bila do kraja neosjetljiva i neobranjiva od te strašne napasti. Sve su religije bar u jednom razdoblju svojega trajanja bile izložene napasti fanatizma i nasilja, pa zato ni jedna ne može reći da je posve čista i nevina. Danas na mnogim točkama planeta izbijaju strašni sukobi vjerskog fanatizma i funadmentalizma. Sjetimo se Alžira, gdje se nečuvenim sadizmom ljudi istrebljuju, a sve pod pokrovom islama i vjerničke gorljivosti, premda *Kur'an* upravo obrnuto zapovijeda i obvezuje. Ili u Indiji, gdje se miroljubivi hinduizam naglo i nenadano preobražava u bojovnu i prozelitsku religiju, napuštajući svoja temeljna učenja. Članovi sekte Aumm u Japanu stavljaju otrovni plin u podzemne željeznice, prijeteći apokaliptičkom smrću, bez uzimanja u obzir jednostavne činjenice da je upravo budizam bio jedna od najmiroljubivijih religija u povijesti čovječanstva. S druge strane, Čečeni počinju svoj oslobodilački rat pod zelenim zastavama islama, dok se Palestinci i Židovi skrivaju ispod svetih rečenica svojih religijskih učenja. Slično je u Sjevernoj Irskoj ili na prostorima bivše

Jugoslavije. Svagdje gdje postoji neki sukob ili rat, tu religija igra stanovitu ulogu. Negdje je nosilac mirotvorstva, ali u mnogo većem broju slučajeva sredstvo širenja mržnje i nesnošljivosti.

Treba biti iskren i reći kako je često u pitanju uporaba religijskih društvenih moći pokrenuta radi pukog preživljavanja i golog opstanka pojedinih skupina, zajednica ili naroda, pa je protiv te struje teško ići i uspjeti. Nije li međutim u brojnim prilikama ta prijetnja opstanku namještena, izmišljena ili čak podmetnuta kako bi se izvukle iz naroda religijske moći u sukobu koji traži veću ubojitost i luđu hrabrost, a njih može probuditi samo religijski fanatizam i bezobzirni fundamentalizam. Gledajući pak znanstveno, još nismo u stanju s velikom točnošću ustvrditi koliko je u toj političkoj religiji prisutno: biologije, instinkta obrane, društvenog podsvjesnog, zlog povijesnog sjećanja ili straha od smrti i uništenja. Ni socijalna biologija tu odveć ne pomaže.

Toliko o političkoj religiji koja je danas vrlo proširena pojava u svijetu. Nakon sloma ideologija i društvenog projekta komunizma nezadovoljni i siromašni narodi navlače opasne maske bojovnih religija, što može doista biti krajnje pogubno za same religije i njihov povijesni ugled, jer manipulacijom gube svaku vjerodostojnost, pretvarajući se u obične političke pokrete i svjetovne ideologije. A tko se odluči za politiku, taj mora biti spreman prihvatiti onda i sudbinu političkih pokreta: brzo nestajanje i potpuni zaborav. Sjetimo se onih pustih teoloških škola s marksističkim i lijevim buntovnim nadahnućem, kojih se danas jedva prisjećamo. Nesretni "brak" između religije i politike uvijek završava nepovoljno za religiju, dok politika iz njega može izvući bar neke privremne i prolazne koristi. Premda nam prošlost u tom pogledu daje neprestane pouke i jasne poruke, čini se da svaki susljedni naraštaj opet griješi i pokušava u politici naći naknadu za izgubljene bitke i poljuljane pozicije u religiji, što se obično na kraju pokaže kao čista iluzija i obmana. Od svih saveznika, religiji je najopasniji upravo politika.

Sad bi trebalo nešto reći o novom svjetskom mirotvorstvu koji se želi suprotstaviti sukobima što ih stalno izazivaju i potiču političke religije diljem svijeta, posebice u predmodernim društvima, gdje sakralni sustavi još mogu igrati važnu ulogu u javnom životu, jer ih tijekom sekularizacije i demokratizacije još nije zahvatio i specijalizirao samo za obavljanje religijskih funkcija. Na žalost, to je novo mirotvorstvo u najvećoj mjeri i prilici svjetovno i političko, premda se želi prikazati kao isključivo religijsko zauzimanje vjernika za prestankom sukoba i ratova između drugih ljudi.

Upravo zato što je spomenuto novo mirotvorstvo po mnoštvu svojih obilježja više svjetovno, a onda uže i političko, negoli reli-

glozno, nerijetko skriva - jednako kao i njemu odgovarajuća politička religija - svoje istinsko ishodište. To skrivanje i navlačenje religijskih maski međutim slabo uspijeva prevariti, pa nije odveć teško nazrijeti političku jezgru cijeloga modernog mirotvornog pokreta. On u svojim nakanama i strategijama ponajviše računa na odgovor, popuštanje, nagodbu, ustupke, lukavstvo, sporazum, obećanja i odgode. Između političke tehnologije dogovaranja i mirotvornih pokušaja pomirenja nema zapravo u postupku i pristupu većih razlika, jer oba nastojanja rastu i djeluju u ozračju svjetovnih učinkovitosti i prednosti racionalnih rješenja nad etičkim načelnostima. U tom je onda smislu dopušteno ustvrditi kako religijsko mirotvorstvo uporabom svjetovnih metoda upada sve više u prostor čiste diplomacije i postaje sve više dio svjetskih diplomatskih napora, a manje poseban i odijeljeni govor religije i njezinih karizmatičkih iskoraka u svijet svjetovnosti. Dapače, to nije proročki jezik nego radije proračunati govor opreznosti i prevrtljivosti.

Tražeći koristi od politike, religija je znala izgubiti svaku uvjerljivost i učinkovitost, spustivši se ponekad za kaznu svojeg nevjerstva ispod razine uvjerljivosti i učinkovitosti same politike. Tome smo danomice svjedoci, pa se čini da je bolje pristati uz prosviješćenu politiku nego uz fanatiziranu religiju. Primjera za to ima zaista golem broj, no nas zanima jedino područje bivše Jugoslavije, gdje su sve tri konfesije - dakako u manjoj ili većoj mjeri - bile očito manipulirane od nacionalističkih politika. Zato im je stvarni učinak opao do pukih i praznih deklaracija i proklamacija, ne dospijevajući svojim utjecajem gotovo nikada i nigdje do naroda i vjerničkoga puka. Trebali bismo biti toliko iskreni i istinoljubivi, pa otvoreno priznati da su predstavnici svih religija malo ili ništa učinili na postizanju mira na našim prostorima, makar se možda iskreno i uporno upinjali to učiniti. No kako će to uopće polučiti kad su izabrali svjetovni put diplomacije i formalnih izjava, a ne unutrašnje obraćenje i potpuni priklon dobroti i praštanju. Nije onda baš nikakvo čudo da više smirenja i rješenja donosi jedno dvosatno putovanje američkih svjetovnih misionara R. Holbrookea ili R. Gelbarda kroz glavne gradove bivših jugoslavenskih republika negoli svi blještavi sastanci i svečane izjave visokih vjerskih dostojanstvenika na našem uzburkanom i ratom izranjenom području.

Dapače, moglo bi se reći da se taj mir koji je postignut između vjerskih dostojanstvenika, ostvaruje upravo u onolikoj mjeri uolikoj mu to dopušta mir građanskoga društva, što se nameće i nametnut je od međunarodne zajednice. Vjerske zajednice zapravo samo blagoslivljaju ono što je postignuto, a ne što su one postigle. U tom smislu, religijsko mirotvorstvo kaska i ide iza građanskog mirotvorstva i širi

se baš onoliko koliko mu to svjetovno mirotvorstvo otvara slobodan prostor. Ono što je u svemu tome zaista porazno, jest činjenica da je svjetovno ili građansko mirotvorstvo - ako ga već ima - mnogo uspješnije od vjerskoga, čime se samo ponavlja povijest, jer su vjerski ratovi - harajući prije više stoljeća Europom - bili ušutkani ustrojem građanskoga poretka, a ne pomirbom posvađanih kršćana. Svi su izgledi da se to danas ponavlja, pokazujući koliko se malo uči iz povijesti, a koliko se ustrajava na starim shemama mišljenja i ponašanja.

Razlog za takav neuspjeh treba jamačno tražiti - što smo već spomenuli - u prihvaćanju političkog pojma mirotvorstva koje konfesije danas radije prihvaćaju - oponašajući državu jer su sami neka vrst države - nego što se usuđuju vikati s krovova ludost religijskog mirotvorstva. A to mirotvorstvo traži posve drukčije ili čak oprečne načine razmišljanja i djelovanja. Ono se prije svega upire na velikodušnost i dobrotu, a ne na proračunatost i domišljatost. Uzroke tom obratu valja tražiti u epohalnom procesu sekularizacije zapadnjačkog društva, koji je zahvatio također i mirotvorstvo, jer se ono samo izvanjski iskazuje u svojem religijskom obličju - kao neobvezna sakralna semantika - dok je u unutrašnjosti već posve svjetovno potican, pa djeluje poput svake druge političke ustanove ili udruge: po načelima racionalnosti i funkcionalnih učinaka.

Pred kušnjama i napastima posvemašnje sekularizacije mirotvorstva valja pokušati odgovoriti dubljom vjerom i autentičnim iskorakom prema rizicima religijskih izbora. Da bismo to pak postigli, treba nam se usredotočiti na nekoliko bitnih odrednica.

Prvo, konačno i hrabro početi odgajati vjernike izvan svih kolektivističkih i ideologijskih vizija kršćanstva, koji su u prošlosti tom istom kršćanstvu nanijeli nenadoknadive sramote i poreze.

Drugo, zauzimati se za jedno doista posve personalističko kršćanstvo, skupljeno u malim zajednicama, po mjeri ljudskosti, a ne države, naroda ili međunarodnih udruženja. Biti svjetlo dobrote, a ne zagovornik svoje grupe istomišljenika i istovjernika. A dobar se mora biti prema svima, jer u protivnome nije više riječ o dobroti nego o nečemu sasvim drugome.

Treće, prestati tražiti bilo kakvo korisno povezivanje s politikom, pa i po cijenu nestanka. To su tek prividne koristi, a u zbilji su velike štete. Ne brinimo se za svoju Crkvu, jer nju Bog čuva, ali se dobro čuvajmo da je ne obranimo mimo i protiv Božjih zapovijedi, što se u povijesti na žalost često događalo.

Četvrto, imati povjerenje u slobodu i u slobodnog čovjeka. Podržati slijedom toga demokraciju i građansko društvo, unatoč

njihovim nedostacima. Odagnati napast fundamentalizma i integriteta, pa kad nam i "darove nosi", jer su te napasti najopasnije od svih za religiozna čovjeka.

Peto, pokušati najprije sebe promijeniti, a ne svijet, jer promijenivši sebe možemo promijeniti svijet. Drugačije mu samo pomažemo da bude do kraja svijet bez Boga. Zato religijski mir nije mir svijeta. No ako nema religijskoga mira, bolji je onda i svjetovni mir nego rat.

POLITICAL RELIGIONS AND NEW PEACEMAKING

Summary

Nowdays, on the area of almost all premodern societies, bloody wars are fought between the conflicted powers. These powers often wear religious masks, though entirely secular interests come into play. Such religions may be called political religions as they have all characteristics of ideological mechanisms, which, in a deceiving way, derive considerable secular predominance. It is enough to remember the situation in Algeria, Israel, Afganistan, India, and recently Chechenia and Bosnia and Herzegovina. Religion has been manipulated with the aim of stronger integration and better homogeneity of peoples, since then they are most efficient, no matter whether they attack or defend themselves. They rather derive interest from religion than submit to it.

However contradictory it might seem, this western peacemaking, which tries to mediate in these premodern countries, has not completely avoided political manipulation. On the contrary, it only impotently tags after the successes, sometimes just superficial successes, of world diplomacy, borrowing its method of reconciliation: agreements and compromises. Therefore, we can say that christian ecumenism and religious dialogue have achived less success in peacemaking than the pressures of secular diplomacy, which actually does not surprise, since secularity has weakened religiosity, and then it resorts to secular means. It imitates politics, but then it is punished achieving less than politics.